

Є. В. МАКСИМОВ

АНТИЧНИЙ ІМПОРТ НА СЕРЕДНЬОМУ ПРИДНІПРОВ'Я В ЗАРУБИНЕЦЬКИЙ ЧАС

Зарубинецька культура на Середньому Придніпров'ї відома вже понад 60 років, але сказати, що вона вже докладно вивчена, ми не можемо. Сталося так, що нею дослідники займалися спорадично, тому наші відомості про пам'ятки цієї культури, не кажучи вже про конкретні історичні події в житті населення, яке залишило ці пам'ятки, мають ще дуже фрагментарний характер.

До нез'ясованих належить і питання про зв'язки племен зарубинецької культури з античним світом. З'ясування ж цих зв'язків може висвітлити деякі сторони економіки, виробництва та історії племен зарубинецької культури, без яких наші уявлення про неї лишаються неповними.

Значно краще вивчені факти, які характеризують торгові зв'язки між місцевими племенами Середнього Придніпров'я та античним Півднем в попередню, скіфську добу.

Численні знахідки під час розкопок поселень і могильників Середнього Придніпров'я VII—III ст. до н. е. свідчать про те, що протягом цього часу античний імпорт в Середнє Придніпров'я був досить значним за кількістю та асортиментом¹. Уламки грецьких амфор, в яких транспортувалося, головним чином, вино, знахідки художньої кераміки, предметів ювелірного виробництва, зроблених з дорогоцінних металів, різноманітних прикрас, виявлені в багатьох (до сотні) місцях цієї території.

До зарубинецької доби належить значно менше знахідок предметів античного виробництва. Але самий факт їх наявності свідчить про те, що і в цей час античний імпорт продовжував надходити до Середнього Придніпров'я. Відмічаючи його досить скромний розмір в порівнянні з попередньою епохою, а також більш обмежений асортимент товарів, що в певній мірі слід пояснювати також і занепадом економіки античних міст Північного Причорномор'я, необхідно, разом з тим, підкреслити територіальний збіг цих знахідок з деякими районами античного імпорту в скіфський час (Канівщина, Черкащина). Торгові зв'язки зарубинецьких племен з античним Півднем у світлі цього виглядають як традиційне продовження відносин, що встановились в попередню добу. Цей висновок може бути слушним аргументом на користь існування зв'язків, можливо і генетичного характеру, між населенням Середнього Придніпров'я, яке жило тут в скіфську і зарубинецьку епохи.

¹ Н. А. О на й к о, Античний імпорт на території Середнього Придніпров'я (VII—V вв. до н. е.), СА, 1960, № 2, стор. 25—41; і т ж, Античний імпорт на території Середнього Придніпров'я (IV—II вв. до н. е.), СА, 1962, № 1, стор. 66—82; Н. Н. Б о н д а р ь, Торговые сношения Ольвии со Скифией в VI—V вв. до н. э., СА, XXIII, 1955, стор. 55—80.

У цій статті дається зведення знахідок усіх античних предметів, а також монет, виявлених на пам'ятках зарубинецької культури Середнього Придніпров'я. Таке зведення є необхідним, оскільки дослідники, які вивчали ці пам'ятки, в своїх працях згадували про предмети античного виробництва побіжно і датували їх, як правило, сумарно. Зрозуміло, при такому підході до джерела важко було встановити якісь закономірності появи цих речей в середовищі зарубинецьких племен.

Перерахуємо місця знахідок античних предметів на Середньому Придніпров'ї. Порядковий номер знахідки відповідає номеру на рис. 1.

1. Найбільш північна знахідка предметів античного виробництва

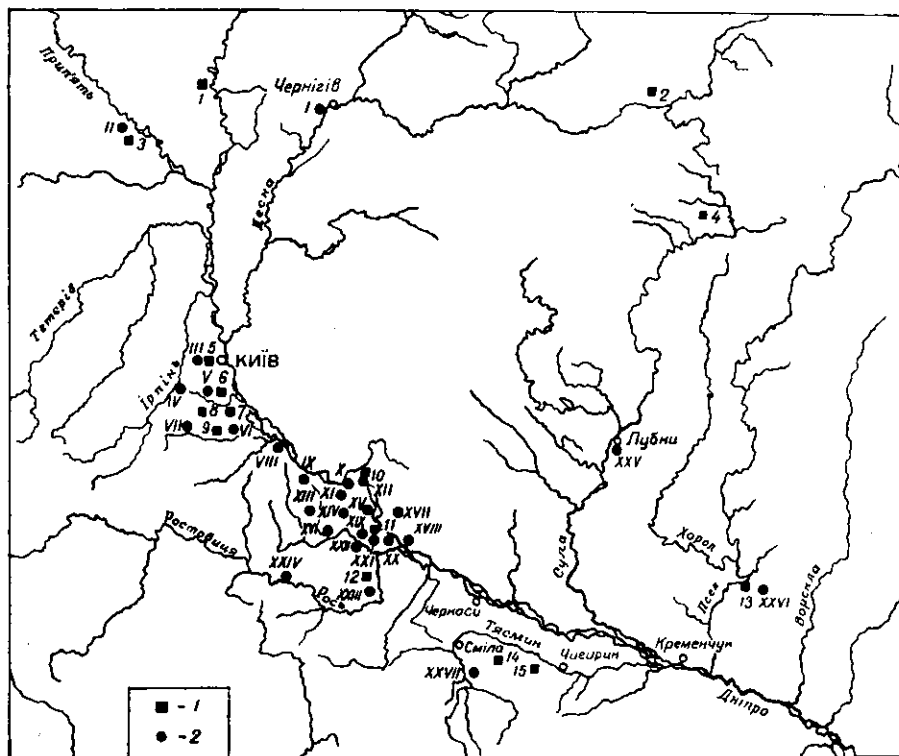

Рис. 1. Розміщення античних знахідок на Середньому Придніпров'ї в зарубинецький час.

1—знахідки античних речей; 2—знахідки римських монет.

припадає на межу Середнього і Верхнього Придніпров'я. Тут, на відомій пам'ятці зарубинецької культури — поселенні і могильнику біля с. Чаплин, Лоївського району, Гомельської області БРСР при розкопках були знайдені намистини ольвійського виробництва², а також фрагмент скляної посудини та залізна шпора римського часу.

2. В с. Харівка, Путивльського району, Сумської області, на поселенні зарубинецького типу під час розкопок виявлені уламки елліністичних амфор³.

3. Поблизу с. Залісся, Чернобильського району, Київської області, де відомі поселення і могильник з трупоспаленням, що датуються початком н. е., виявлено намистини античного виробництва⁴.

² М. А. Безбородоу, Л. Д. Поболь, Шкляныя пацёркі з Чаплина, Весті АН БССР, Мінск, 1957, № 4, серія фізјотехнічных наук, стор. 145—151.

³ Памятники, стор. 18, 19.

⁴ Н. Беляшевский, Поле погребальных урн эпохи la Tène в Радомысльском у., Киевской губернии, АЛЮР, 1904, стор. 17.

4. Під час дослідження скіфського городища біля с. Басівка, Раменського району, Сумської області у верхньому шарі, який характеризується зарубинецькою керамікою, знайдені уламки фасоських та коських амфор III—II ст. до н. е., а також інші типи грецької кераміки⁵.

5. В Києві, на Киселівці, на поселенні зарубинецької культури під час розкопок серед значної кількості місцевої кераміки була знайдена двоствольна ручка амфори, очевидно, римського часу⁶. Північніше, також на плато правого берега Дніпра, знайдено червонолаковий багаторожковий римський світильник I ст. н. е.⁷ Поблизу Львівської площі при будівництві була виявлена бронзова сітула (з монетами II ст. н. е.). На Подолі під час земляних робіт знайдено грубо орнаментовану бронзову чашу з срібною римською монетою⁸. Бронзова фібула провінціально-римського типу II ст. н. е. трапилася під час розкопок на території Старокиївської гори⁹. В одній з могил Корчуватського могильника знайдено пастові намистини, в деяких інших—уламки скляних посудин.

6. На зарубинецькому поселенні, розташованому на городищі поблизу с. Пирогів, Києво-Святошинського району, Київської області, відмічені під час розкопок стінки амфор елліністичного часу¹⁰.

7. В культурному шарі зарубинецького часу, який має ранньоскіфське городище біля с. Ходосівка, Києво-Святошинського району, при шурфовці трапилися уламки амфор південнопричорноморського типу I ст. до н. е.—I ст. н. е.¹¹

8. На зарубинецькому поселенні біля с. Великі Дмитровичі, Обухівського району, Київської області, під час розкопок були виявлені уламки елліністичних амфор¹².

9. В с. Нові Безрадиці, Обухівського району при розкопках на поселенні зарубинецької культури знайдена фібула з виїмчастою емаллю, а на могильнику—залізна шпора античного зразка (разом з римською монетою)¹³.

10. На поселенні біля с. Зарубинці, Переяслав-Хмельницького району, Київської області, під час розкопок знайдені уламки гераклейської амфори III—II ст. до н. е. (рис. 2, 3, 4), а також інших амфор елліністичного часу¹⁴ в тому числі коських.

11. На поселенні зарубинецької культури, яке розташоване на Пилипенковій горі поблизу м. Канева, Черкаської області, при розкопках знайдено три уламки двоствольних ручок від коських амфор II ст. до н. е. (рис. 2, 2), ручки амфор елліністичного часу з клеймами і горло з потовщеними вінцями та дно амфори цієї ж доби (рис. 2, 1), уламки червонолакової чашки¹⁵.

⁵ В. А. Ильинская, Позднескифский слой Басовского городища, КСИА, вып. 11, К., 1961, стор. 63.

⁶ А. М. Шовкопляс, Керамические комплексы с горы Киселевки в Киеве, КСИА, вып. 7, К., 1957, стор. 101.

⁷ І. М. Самойловський, Пам'ятки культури полів поховань у Києві, Археологія, т. VII, К., 1952, стор. 156.

⁸ РМ, стор. 142, 143; М. К. Каргер, Древний Киев, т. I, М., 1958, стор. 75.

⁹ В. В. Хвойка, Древние обитатели Среднего Приднепровья и их культура в доисторические времена, К., 1913, стор. 65.

¹⁰ Е. В. Махно, Раскопки зарубинецких поселений в Киевском Приднепровье, МИА, № 70, стор. 95.

¹¹ Е. В. Максимов, Разведка памятников зарубинецкой культуры, Науковий архів ІА АН УРСР.

¹² Е. В. Махно, вказ. праця, стор. 101.

¹³ Памятники, стор. 14, 15.

¹⁴ Е. В. Максимов, Раскопки поселения у с. Зарубинцы в 1961 г., Науковий архів ІА АН УРСР.

¹⁵ В. А. Богусевич и Н. В. Линка, Зарубинецкое поселение на Пилипенковой горе близ г. Канева, МИА, № 70, стор. 118. У великій статті «К вопросу о происхождении зарубинецкой культуры», вміщеній у розділі «Дискуссии и обсуждения» журналу «Советская археология», № 1, 1961, Ю. В. Кухаренко дає амфорні ручки з Пилипенкової гори I ст. н. е., підтверджуючи цим матеріалом свою гіпотезу про пізній

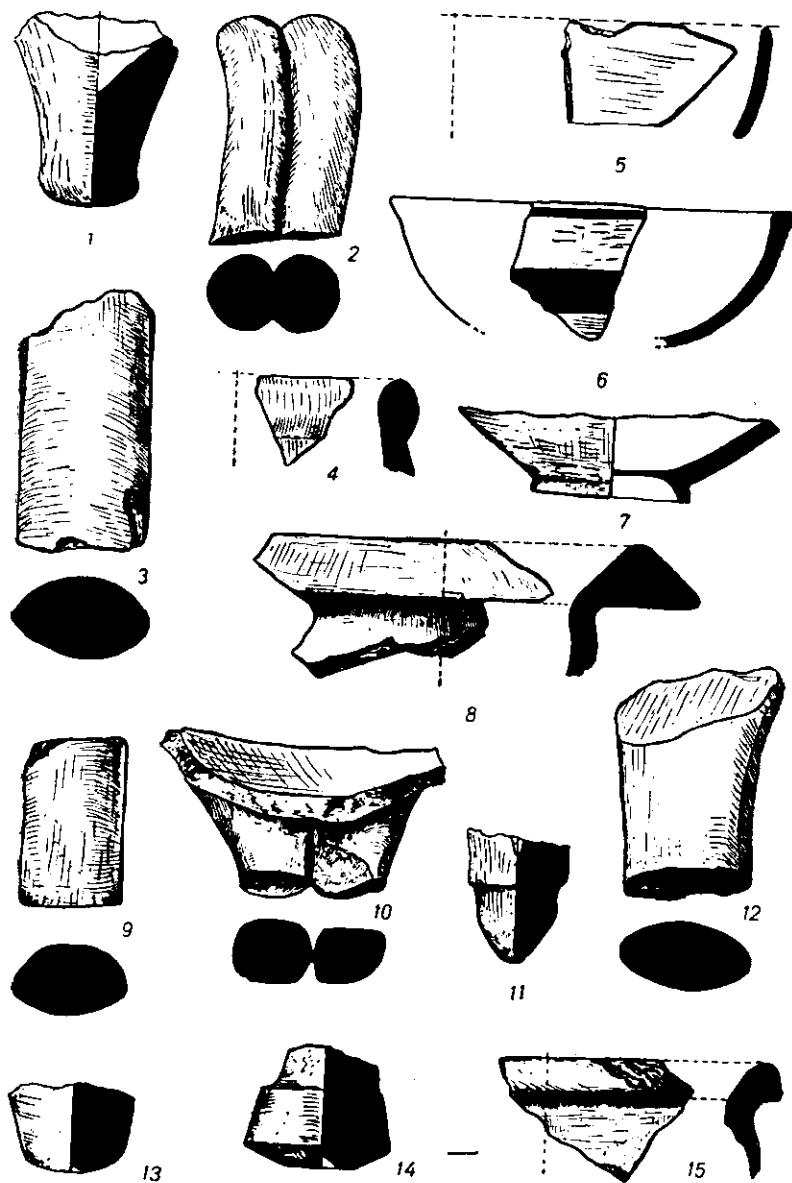

Рис. 2. Уламки амфор та столового посуду, знайдені на зарубинецьких пам'ятках Середнього Придніпров'я.

12. На поселенні біля с. Сахнівка, Корсунь-Шевченківського району, Черкаської області при розкопках були знайдені уламки коських амфор II ст. до н. е.¹⁶

13. В с. Верхня Мануйлівка, Козельщанського району, Полтавської області, в наспі кургана епохи бронзи виявлено впускне поховання з

прихід зарубинецьких племен на територію Середнього Придніпров'я. Склад і колір керамічної маси, наявність ангобного покриття є настільки характерними, що приналежність цих ручок до коських амфор III—II ст. до н. е. не може викликати жодного сумніву. Отже, ці амфорні ручки, так само, як і час пам'ятки на Пилипенковій горі, датуються значно раніше, ніж це вважає Ю. В. Кухаренко.

¹⁶ В. И. Довженко и Н. В. Линка, Раскопки раннеславянских поселений в нижнем течении р. Рось, МИА, № 70, стор. 103.

трупоспаленням, до складу інвентаря якого входили середньслатенська фібула і намистини античного виробництва¹⁷.

14. На поселенні біля с. Завадівки, Кам'янського району, Черкаської області зібрано на поверхні і виявлено при шурфовці понад сотню уламків різних груп античного посуду¹⁸. Більшість цих матеріалів являє собою фрагменти родоських і фазоських амфор III—II ст. до н. е. (рис. 2, 9, 13, 14). Зустрічаються і уламки амфор ранішого часу (рис. 2, 8, 12, 15). До найпізніших належать уламки амфор з двоствольними ручками, зроблених з світлої глини, яка містить характерні чорні вкраплення мінералу піроксену. Подібні уламки були знайдені і на інших зарубинецьких поселеннях Придніпров'я (Ходосівка, Суботів). Вони належать амфорам I ст. до н. е.—I ст. н. е., що вироблялися в одному з південно-причорноморських міст — центрів виноробної і керамічної промисловості¹⁹.

Столовий посуд представлений невеликими мисочками ольвійського виробництва III—II ст. до н. е., вкритими зовні горизонтальними смугами чорного лаку досить високої якості (рис. 2, 6). Червонолакові і сіроглиняні миски (рис. 2, 7) датуються II—I ст. до н. е., вкриті поганим лаком миски (рис. 2, 5) і являють собою найпізніші зразки античної кераміки, знайдені на цьому поселенні — їх час визначається I—II ст. н. е.

15. В с. Суботіві, Чигиринського району, Черкаської області на поселенні були знайдені уламки червоноглиняних (рис. 3, 6) та південно-причорноморських амфор з двоствольними ручками (рис. 3, 4), уламки червоноглиняного (рис. 3, 2, 5, 8, 9, 11) та сіроглиняного (рис. 3, 1, 3, 12) столового посуду, уламки червонолакових пергамських кубків (рис. 3, 7, 10) та інша кераміка межі I ст. н. е., а на могильнику виробни з скла — різної форми і розмірів намистини (рис. 4, 12, 3, 8) та прикраси античного виробництва з бронзи (рис. 4, 4—7) та ін.²⁰

Таким є перелік предметів античного імпорту, знайдених на зарубинецьких пам'ятках Середнього Придніпров'я. Цей список безперечно буде поповнюватись з часом, в міру проведення археологічних досліджень поселень і могильників зарубинецької культури території України.

Наші уявлення про характер економічних зв'язків античного світу з племенами зарубинецької культури будуть неповними, якщо не згадати про ще одну категорію предметів античного виробництва, знайдених на зарубинецьких пам'ятках або пов'язуваних з ними. Мова йде про римські монети, головним чином срібні денарії I—II ст. н. е.

Відомо, яке значення мають монетні знахідки для найрізноманітніших, в тому числі і добре висвітлених писемними джерелами археологічних пам'яток. Зарубинецька культура в цьому відношенні виявилася біднішою багатьох інших, сусідніх по території і подібних в часі культур, проте і тут становище не є цілком безнадійним.

Хоча вважається доведеним віднесення численних знахідок римських монет і скарбів, виявлених на території лісостепової смуги УРСР, до пам'яток черняхівської культури²¹, проте вже тепер відомо майже 30 монетних знахідок, виявлених в різних місцях Середнього Придніпров'я, які аж ніяк не вдається пов'язати з черняхівськими пам'ятками. І, навпаки, саме поблизу місць знаходження цих римських монет відмічаються пам'ятки зарубинецької культури, причому інколи монети були виявлені безпосередньо на зарубинецьких могильниках або поселеннях.

¹⁷ М. Я. Рудницький, Археологічні збірки Полтавського музею, Збірник до 35-річчя Полтавського музею, Полтава, 1928, стор. 48.

¹⁸ Е. В. Максимов, Поселение у с. Завадовка, Черкаской области, Наук. архів ІА АН УРСР.

¹⁹ И. Б. Зеев, Керамическая тара Боспода, МИА, № 83, М., 1961, табл. XXVII, 61.

²⁰ Е. В. Максимов, Памятники зарубинецкого типа в с. Суботов, КСИА, вып. 9, К., 1959, стор. 29—42.

²¹ РМ, стор. 19.

Такі факти не вдається пояснити відносною достовірністю наших знань про умови знаходження монет або недостатнє вивчення черняхівських пам'яток цієї території. Сама численність цих фактів вимагає більш ґрунтовної їх інтерпретації. Наведемо їх.

1. На Десні, в с. Шестовиці, Чернігівської області, знайдена монета

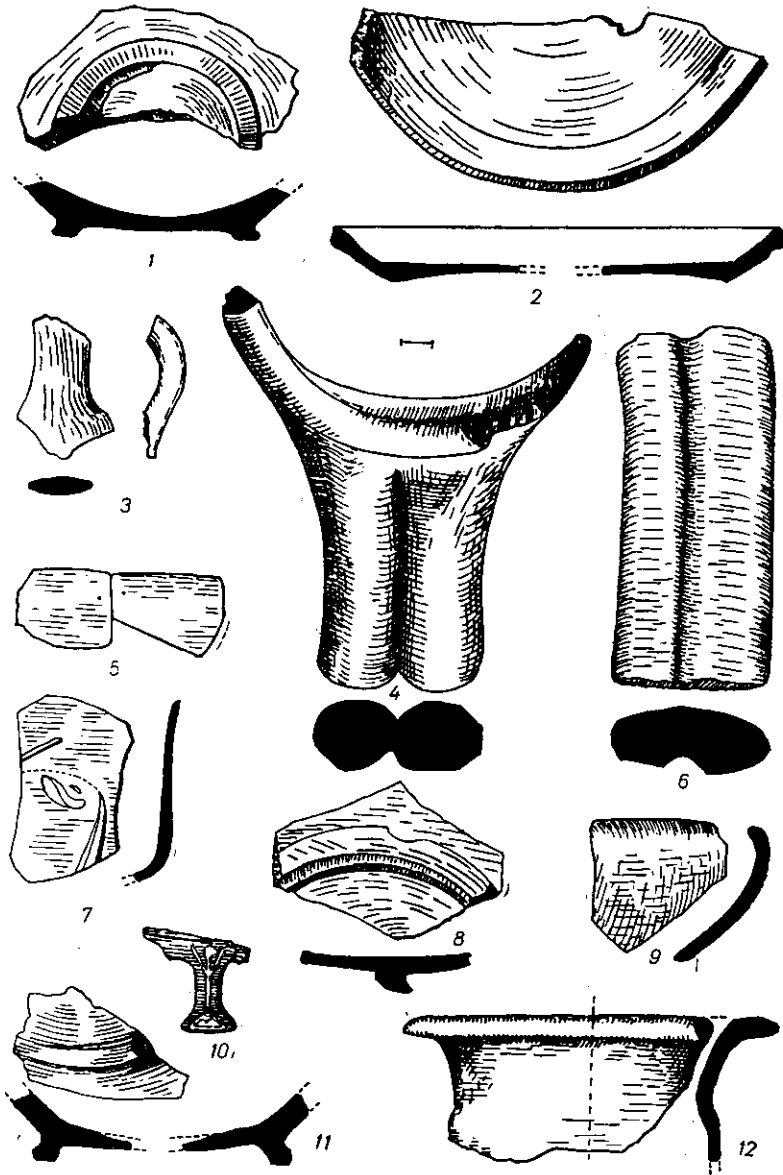

Рис. 3. Уламки амфор та столового посуду з Субогова.

Марка Аврелія (161—180 рр.)²². Тут же при дослідженні городища часів Київської Русі було виявлено поселення зарубинецької культури.

II. З м. Чернобиля, Київської обл. походить скарб римських срібних денаріїв (понад 100 екз.) часів Антонінів (96—192 рр. н. е.)²³.

²² РМ, стор. 202; Д. И. Б л и н ф е л ь д, Славянские памятники Черниговщины по исследованию последних лет, КСИИ, вып. 2, К., 1953, стор. 29; Памятники, стор. 18.

²³ Клады, стор. 62.

Цей скарб добре пов'язується з поселенням і могильником зарубинецького часу в с. Заліссі, розташованому на околиці Чернобиля²⁴.

III. У Києві на території Старокиївської гори знайдено срібний денарій Адріана (117—138 рр.) та денарій Фаустини Молодшої (дружина Марка Аврелія)²⁵. Відомо також, що тут знаходилося поселення і могильник зарубинецької культури²⁶. На Старокиївській горі було виявлено також два поховання III—IV ст. н. е.²⁷, які характеризують, можливо, пізній етап існування цього могильника. На Львівській площі, розташованій на північно-західному кінці плато Старокиївської гори, при будівництві, в бронзовій посудині, очевидно, ситулі, знайдено дуже великий скарб, від якого відомо кілька срібних динаріїв II ст. н. е.— Адріана,

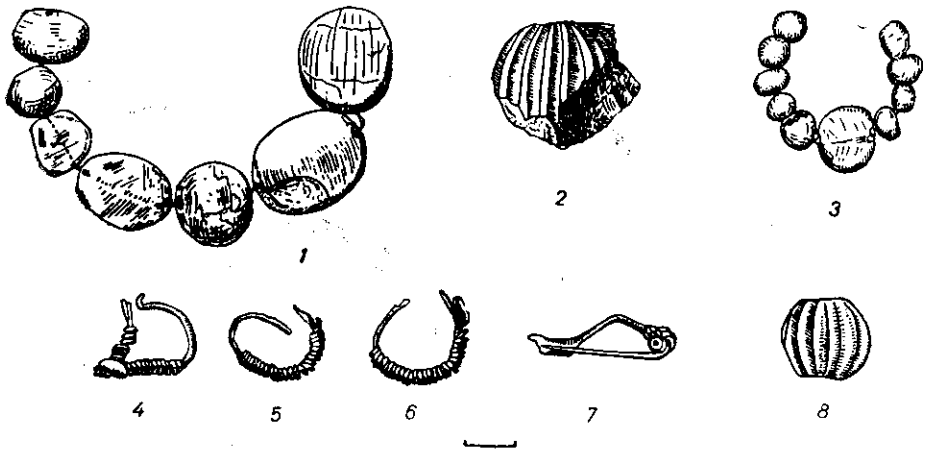

Рис. 4. Намистини, сережки та фібула з Суботова.

Антоніна Пія і Марка Аврелія²⁸. Важливо відзначити, що всі ці монети були з високопробного срібла і не мали слідів стертості, тобто не були тривалий час в обігу. Недалеко від Львівської площі, на вул. Некрасівській, при земляних роботах в глиняній посудині знайдено скарб монет і речей — серед них і мідний посріблений медальйон Люція Вера (161—169)²⁹. На Киселівці, розташованій північніше Старокиївської гори, де відомо зарубинецьке поселення³⁰, неодноразово траплялися римські срібні монети³¹. Тут було знайдено і мідний асс, карбований в 200 р. до н. е.³² На Печерську, що знаходиться південніше Старокиївської гори, часто зустрічалася кераміка зарубинецького часу, відомі і залишки жител³³. Крім окремих денаріїв Фаустини Молодшої і Коммода (180—192 рр.), тут при будівництві знайдено скарб з 80 бронзових монет та двох срібних денаріїв: Августа (27 р. до н. е.— 14 р. н. е.) і Гети (209—212 рр.)³⁴. На Подолі окремі монети та їх скарби траплялися неодноразово — відомо понад 10 таких знахідок, в тому числі скарб, знайдений при земляних роботах на вул. Фрунзе, який складався з

²⁴ Н. Беляшевский, вказ. праця, АЛЮР, 1904, стор. 17.

²⁵ Клады, стор. 59.

²⁶ В. В. Хвойка, Древние обитатели Среднего Приднепровья и их культура в доисторические времена, К., 1913, стор. 65.

²⁷ М. К. Каргер, Древний Киев, т. I, М., 1958, стор. 83—86.

²⁸ Там же, стор. 77.

²⁹ Там же, стор. 78.

³⁰ А. М. Шовкопляс, Керамические комплексы с горы Киселевка в Киеве, КСИА, вып. 7, 1957, стор. 101.

³¹ В. Г. Ляскоронський, Римські монети, які знайдено на території м. Києва, Український музей, т. I, К., 1927, стор. 31.

³² РМ, стор. 142.

³³ Путівник по Києву, К., 1930, стор. 480.

³⁴ Клады, стор. 58, 59.

350 монет, в тому числі денаріїв від Веспасіана (69—79 рр.) до Коммода (180—192 рр.)³⁵. На Подолі зарубинецькі поселення відомі на вул. Фрунзе та на Оболоні³⁶.

Слід відзначити, що крім численних пам'яток зарубинецької культури, у Києві відомі і деякі черняхівські матеріали: згадані поховання на Старокиївській горі та кілька уламків кераміки, знайдених на Киселівці. Очевидно, на територію Києва та інших місцевостей поблизу нього, зайнятих зарубинецькими племенами, в II ст. н. е. спородично проникали речі і самі носії черняхівської культури, основна територія якої знаходилася південніше³⁷.

IV. В с. Білгородка, Києво-Святошинського району, Київської області, знайдено срібний денарій Марка Аврелія³⁸, а також зарубинецьку кераміку³⁹. Черняхівські пам'ятки в Білгородці невідомі.

V. В с. Пирогові, Києво-Святошинського району, недалеко від поселення зарубинецької культури, про яке мова йшла вище, знайдено два скарби римських монет. Один з скарбів складався з кількох десятків срібних денаріїв часів Антонінів⁴⁰. Черняхівські пам'ятки в Пирогові невідомі.

VI. В с. Нові Безрадиці, того ж району, відомо два поселення зарубинецької культури та могильник, на території якого знайдено денарій Марка Аврелія⁴¹. Черняхівські пам'ятки в цьому селі невідомі.

VII. В с. Старі Безрадиці, Обухівського району, Київської області, неодноразово траплялися срібні денарії Траяна (98—117 рр.), Антоніна Пія (138—161 рр.), Фаустіни, Коммода⁴². В 1950 р. на могильнику зарубинецької культури, який знаходиться в цьому селі, знайдено денарій Марка Аврелія⁴³.

VIII. В с. Трипілля, Обухівського району, було знайдено кілька римських монет⁴⁴. Матеріали зарубинецької культури також неодноразово траплялися на території цього села⁴⁵. Тут же була знайдена і арбалетовидна фібула перших століть н. е.⁴⁶— знахідка, властива також пам'яткам зарубинецької культури: як відомо, подібна фібула трапилася, наприклад, в самих Зарубинцях, що сприяло визначенню пізньої дати цієї пам'ятки⁴⁷. Черняхівських пам'яток в Трипіллі не виявлено.

IX. В м. Ржищеві неодноразово знаходили срібні римські монети⁴⁸. В цьому пункті відомо могильник зарубинецької культури⁴⁹. З Ржищева походить зарубинецька миска на високій ніжці, арбалетовидна та сильпрофільована фібули, а також два глечики черняхівського типу. Та-

³⁵ Клады, стор. 59.

³⁶ І. М. Самойловський, Пам'ятки культури полів поховання у Києві, Археологія, т. VII, К., 1952, стор. 155.

³⁷ Заслугує уваги думка Е. О. Симоновича, висловлена ним в доповіді на XI науковій конференції ІА АН УРСР в квітні 1962 р.: північна межа черняхівської культури співпадає з межею чорноземних ґрунтів, яка проходить на Правобережжі за 50 км південніше Києва, на Лівобережжі — на такій же віддалі південніше Десни, а далі — по Сейму до Курська. Досі вважалося, що північній межі черняхівської культури відповідає границя лісостепової смуги.

³⁸ РМ, стор. 143.

³⁹ Н. Д. Полонская, Археологические раскопки В. В. Хвойки в 1909—1910 гг. в м. Белгородке, Труды Московского предварительного комитета по устройству XV Археологического съезда, М., 1911, стор. 48; Д. І. Бліфельд, Дослідження древнього Белгорода, АП, т. III, К., 1952, стор. 30.

⁴⁰ РМ, стор. 143; Клады, стор. 60.

⁴¹ Клады, стор. 60.

⁴² Там же, стор. 61.

⁴³ РМ, стор. 144.

⁴⁴ Клады, стор. 62.

⁴⁵ Памятники, стор. 15.

⁴⁶ Е. В. Махно, Памятники черняховской культуры на территории УССР, МИА, № 82, стор. 31.

⁴⁷ В. П. Петров, Зарубинецкий могильник, МИА, № 70, стор. 46, 47.

⁴⁸ РМ, стор. 145.

⁴⁹ В. В. Хвойко, вказ. праця, стор. 43.

ке сумісне знаходження керамічних матеріалів і прикрас зарубинецької і черняхівської культур відбиває, очевидно, факт їх співіснування на цій території Середнього Придніпров'я⁵⁰.

X. В с. Трахтомирів, Переяслав-Хмельницького району, Київської області, в розмитому валу поселення були знайдені римські монети, в тому числі денарій Антоніна Пія (138—161 рр.), а також зарубинецькі посудини з перепаленими кістками, що свідчить про наявність тут могильника. Черняхівські пам'ятки тут невідомі.

XI. В с. Малий Букрин, Ржищівського району, Київської області, були знайдені срібні монети Антоніна Пія і Марка Аврелія. Очевидно, з цього села походять дві пізньолатенські фібули, ліпний зарубинецький глечик з ручкою та ліпний горшок, прикрашений по перегину бочка овальними гранями⁵¹.

XII. В с. Зарубинці, Переяслав-Хмельницького району, неодноразово траплялися римські монети, в тому числі срібний денарій Антоніна Пія чи Марка Аврелія і бронзова імператорська монета. В цьому селі знаходиться досліджений В. В. Хвойкою могильник, а також поселення цієї ж культури⁵². Черняхівських пам'яток в Зарубинцях немає.

XIII. В с. Пищальники, Канівського району, Черкаської області, знайдені дві срібні монети Антоніна Пія, типова ліпна чорнолощена гострореберна миска, а також залізна арбалетовидна фібула і сіроглиняний глек черняхівського типу⁵³. Подібне змішування зарубинецьких і черняхівських матеріалів ми бачили вже на прикладі матеріалів з Ржищева.

XIV. В с. Грищенці, Канівського району, знайдено денарій Марка Аврелія, а також зарубинецький лощений кухоль з вушком, фрагментовану середньолатенську та цілу пізньолатенську фібулу, дві сильнопрофільовані фібули перших століть н. е. та інші вироби з бронзи⁵⁴.

XV. В с. Селище, Канівського району, знайдена мідна римська монета, шість фібул, виявлено могильник зарубинецької культури⁵⁵.

XVI. В с. Тростянець, Канівського району, знайдено срібний денарій Доміціана (81—96 рр.) та дві срібні монети II ст. н. е. — Антоніна Пія і Фаустіни Старшої. З цього села походять різні речі зарубинецької культури, виявлено тут і могильник зарубинецького типу⁵⁶. Черняхівські пам'ятки в Тростянці невідомі.

XVII. В с. Келеберда, Гельмязівського району, Черкаської області, знайдені срібні римські монети, в тому числі — денарій Марка Аврелія. Очевидно, з цього села походить зарубинецького часу ліпна посудина з прямим горлом⁵⁷.

XVIII. В с. Ліплява, Гельмязівського району, знайдені мідні та срібні римські монети, в тому числі денарії Антоніна Пія (I) і Марка Аврелія (I)⁵⁸, вісім фібул — ранньолатенська, 6 середньолатенських, пізньолатенська, які охоплюють значний час, приблизно з III ст. до н. е. до II ст. н. е., і можуть пов'язуватись, найімовірніше, з пам'ятками зарубинецької культури. Черняхівських пам'яток в цьому селі не виявлено.

XIX. В м. Каневі, Черкаської області, знайдені срібні денарії Антоніна Пія, Марка Аврелія та інші римські монети. Кілька срібних дена-

⁵⁰ РМ, стор. 144; Памятники, стор. 15.

⁵¹ Клады, стор. 60; Памятники, стор. 15.

⁵² Клады, стор. 58; Памятники, стор. 15; Е. В. Максимов, Раскопки поселения у с. Зарубинцы в 1961 г., Научный архив ИА АН УССР.

⁵³ Клады, стор. 88; В. П. Петров, Зарубинецкий могильник, МИА, № 70, стор. 56.

⁵⁴ Клады, стор. 86; В. П. Петров, вказ. праця, стор. 55.

⁵⁵ РМ, стор. 193; Т. С. Пассек, Пороська археологічна експедиція, 1945 р., АП, т. I, К., 1949, стор. 216, 220.

⁵⁶ РМ, стор. 193; Памятники, стор. 16.

⁵⁷ Клады, стор. 87; Памятники, стор. 21.

⁵⁸ РМ, стор. 190; Клады, стор. 88; Памятники, стор. 20, 21.

ріїв II ст. н. е. виявлені на поселенні зарубинецької культури, розташованому на горі Московка⁵⁹.

XX. В с. Пекарі, Канівського району, знайдені римські монети, в тому числі Антоніна Пія, Фаустини Старшої, Марка Аврелія, а також латенська фібула⁶⁰. Черняхівські пам'ятки тут невідомі.

XXI. В с. Хмільна, Канівського району, де знайдена римська монета, відомо поселення зарубинецької культури. Черняхівські пам'ятки тут не виявлені⁶¹.

XXII. В с. Межиріч, Канівського району, знайдена римська монета. В цьому селі знаходиться поселення зарубинецької культури, яке досліджувалося в післявоєнні роки⁶². Черняхівські пам'ятки в цьому селі невідомі.

XXIII. В с. Сахнівка, Корсунь-Шевченківського району, Черкаської області, знайдені мідні римські монети та срібний денарій Адріана (117—138 рр.). В цьому селі знаходиться велике поселення зарубинецької культури, що досліджувалося в післявоєнні роки⁶³. Черняхівські пам'ятки тут не виявлені.

XXIV. В м. Богуславі, Київської області, знайдені срібні денарії Сабіни (дружина Адріана) — 1 екз. та Антоніна Пія — 2 екз., а також зарубинецька чорнолощена гострореберна миска на високому піддоні⁶⁴. Черняхівські пам'ятки тут не виявлені.

XXV. В м. Лубнах, Полтавської області, римські монети траплялися неодноразово, серед них відомі денарії Траяна, Антоніна Пія і Марка Аврелія. До археологічних пам'яток належить впускне поховання з зарубинецькими посудинами⁶⁵. Достовірні черняхівські пам'ятки тут невідомі.

XXVI. В с. Верхня Мануйлівка, Козельщанського району, Полтавської області, знайдені римські срібні монети. Як і в Лубнах, тут в насипу кургана виявлене впускне поховання з трупоспаленням, інвентар якого складався з зарубинецьких посудин, середньолатенської фібули, наконечника списа і намистин⁶⁶. Черняхівські пам'ятки в цьому селі не виявлені.

XXVII. В с. Михайлівці (кол. Пруси), Кам'янського району, Черкаської області, знайдені римські монети, в тому числі срібні денарії Сабіни (I), Антоніна Пія (I) і Коммода (I). В селі знаходився могильник зарубинецької культури⁶⁷. Черняхівських пам'яток тут невідомо.

Усі ці знахідки римських монет, очевидно, слід віднести до пам'яток зарубинецької культури.

Вони не можуть бути пов'язані з пам'ятками черняхівської культури тому, що про існування таких пам'яток в місцях знаходження монет нічого невідомо. Якщо ж інколи тут і трапляються предмети черняхівського типу або окремі пам'ятки цієї культури, то вони представлені поодинокими знахідками, які свідчать, можливо, про спорадичність їх появи у згаданих нами пунктах, що можна пояснити прикордонним характером цієї місцевості, яка в цей час, в II ст. н. е., розмежовувала області поширення зарубинецької і черняхівської культур.

Ми не маємо змоги більш докладно розглядати тут важливу і в багатьох своїх аспектах неясну ще дослідникам проблему взаємовідносин

⁵⁹ РМ, стор. 193; Памятники, стор. 16.

⁶⁰ РМ, стор. 193; Клады, стор. 88; Памятники, стор. 16.

⁶¹ Памятники, стор. 16; РМ, стор. 144.

⁶² РМ, стор. 193; В. И. Д о в ж е н о ж и Н. В. Л и п к а, Раскопки раннеславянских поселений в нижнем течении р. Рось, МИА, № 70, стор. 110—113.

⁶³ РМ, стор. 194; В. И. Д о в ж е н о ж и А. В. Л и п к а, вказ. праця, стор. 102—104.

⁶⁴ РМ, стор. 139; Памятники, стор. 16.

⁶⁵ РМ, стор. 160; Памятники, стор. 21.

⁶⁶ РМ, стор. 159; Памятники, стор. 21; М. Я. Р у д и н с ь к и й, Археологічні збір-ки Полтавського музею, Полтава, 1928, стор. 48.

⁶⁷ РМ, стор. 193; Памятники, стор. 17.

цих двох археологічних культур, що існували на світанку слов'янської історії. Проте наведені вище матеріали дають можливість припускати наявність якогось співіснування лізньозарубинецьких та ранньочерняхівських пам'яток в північній частині Середнього Придніпров'я: адже, крім 27 згаданих нами знахідок римських монет, пов'язаних із зарубинецькою культурою, тут відомі принаймні понад 100 монетних знахідок цього ж часу, приналежність яких до пам'яток черняхівської культури не викликає найменшого сумніву.

Монетні знахідки свідчать, що племена Середнього Придніпров'я підтримували економічні зв'язки з Півднем, але ці зв'язки у зарубинецького населення були менш інтенсивними, ніж у носіїв черняхівської культури, що, очевидно, відбивало різний рівень соціально-економічного розвитку населення Середнього Придніпров'я, поживленню торгівлі якого сприяла нова історична обстановка, що створила в Північному Причорномор'ї в перші століття н. е.

З фактів, які впливали на розвиток торгівлі в Середньому Придніпров'ї, слід відзначити завоювання Римом Дакії, що досить докладно висвітлене в спеціальній літературі.

Крім торгівлі, римська монета могла потрапляти на наші землі і внаслідок воєнних подій, участь в яких могли брати племена Середнього Придніпров'я.

Як відомо, друга половина II ст. н. е. насичена подіями Маркоманської війни, яку змушений був вести Рим з германськими, фракійськими і сарматськими племенами. Ця велика війна тягнулася 11 років і привела імперію на грань катастрофи. Лише відсутність єдності між племенами, що виступали проти Риму, і погодженості дій дало змогу Марку Аврелію досягти перемоги. Проте імператор змушений був піти на значні поступки, зокрема на згоду виплачувати окремим племенам грошові субсидії. Чи не дає цей факт певних підстав розглядати деякі значні скарби (такі, наприклад, як Київський з Львівської площі, складений з монет Марка Аврелія та інших Антонінів — його попередників, причому монет з високоякісного срібла і відмінної збереженості, які, отже, не були в обігу) як свідчення саме подій Маркоманської війни? Гадаємо, деякі підстави для такого припущення можуть бути.

Відомо, що джерела не згадують про слов'ян, як безпосередніх учасників Маркоманської війни. На східному її фланзі активну роль відігравали костобокі і роксолани. Але до складу території, зайнятої роксоланами, входила і частина лісостепової смуги України. Про їх розселення тут в I—II ст. н. е. свідчать археологічні дані. Окремі сарматські поховання відкриті в басейнах Росі, Тясмина, у верхів'ях П. Бугу⁶⁸. Кілька років тому на Тясмині було виявлено і досліджено значний сарматський могильник I ст. н. е.⁶⁹, який знаходився в безпосередньому суспільстві з пам'ятками зарубинецької культури.

Усе це переконливо свідчить про те, що в перші століття н. е. на території Середнього Придніпров'я сарматські племена були близькими і безпосередніми сусідами зарубинецьких племен. Відзначаючи цей факт, дослідники сарматської культури на Україні вбачають в ньому свідчення значних і дружніх контактів між цими групами стародавнього населення УРСР⁷⁰.

Поки що важко говорити, як далеко заходили взаємні сармато-слов'янські зв'язки. Проте можна висловити правдоподібне, як нам здається, припущення, що ці племена, які жили в безпосередній близькості

⁶⁸ А. Т. Сміленко, Про деякі датуючі речі в культурі полів поховань, Археологія, т. VI, К., 1952, стор. 65—66.

⁶⁹ Є. Ф. Покровська, Г. Т. Ковпаненко, Могильник біля с. Калантаєво. Археологія, т. XII, К., 1961, стор. 129—142.

⁷⁰ М. П. Абрамова, Культура сарматских племен Поволжско-Днепровских степей II в. до н. э.—I в. н. э., Автореферат кандидатской диссертации, М., 1962.

одне біля одного, могли мати однакову інформацію про воєнні події і навіть спільні інтереси. А тому не виключається, що разом з сарматами в події Маркоманської війни могли бути втягнуті і їх сусіди — племена зарубинецької культури Середнього Придніпров'я. У всякому разі, таке пояснення причин утворення великих зарубинецьких грошових скарбів з денаріїв II ст. н. е., що не були навіть в обігу, нам здається більш імовірним, ніж припущення про нагромадження таких скарбів шляхом торгівлі, яка була, порівняно з черняхівською, ще слабо розвинутою.

Це припущення може бути підкріплене цікавим фактом. Мова йде про медальйон Люція Вера (161—169 рр.), який входив до складу монетно-грошового скарбу, знайденого в Києві на Некрасівській вулиці. Відомо, що такими медальйонами нагороджувалися князі або воєначальники племен за їх нейтралітет або військову допомогу Риму⁷¹. Отже, медальйон Люція Вера є чи не найранішою пам'яткою, яка документально свідчить про участь племен Середнього Придніпров'я у великих подіях, що розгорталися тоді на Дунаї.

Таким чином, знахідки римських монет, які ми пов'язуємо з зарубинецькими пам'ятками, відбивають існування економічних зв'язків між племенами Середнього Придніпров'я і античним світом, засвідчених предметами самого античного імпорту, показуючи новий, вищий, властивий також і іншим народам, що жили по сусідству з імперією, рівень соціально-економічного розвитку ранньослов'янського суспільства.

Підводячи підсумки можна зробити такі висновки:

1. На територію Середнього Придніпров'я в зарубинецький час йшов античний імпорт: вино в амфорах, столовий посуд, прикраси з скла і бронзи що свідчить про існування торгівлі між зарубинецькими племенами і грецькими містами античного світу, розташованими в Північному Причорномор'ї, головним чином, Ольвією.

2. Ця торгівля являла собою традиційні економічні зв'язки, що встановилися ще в скіфський час між античним півднем і місцевими племенами, які займали тоді лісостепову смугу України, головним чином, Середнє Придніпров'я.

3. Характерною рисою є збіг областей поширення імпорту в скіфські часи і зарубинецьку добу (Канівщина, Тясмин). Це може бути одним з аргументів генетичної близькості племен скіфського часу і зарубинецьких племен Середнього Придніпров'я.

4. В зарубинецьку добу з'являється новий важливий район античного імпорту — Київщина, який, про що свідчать й інші факти, в тому числі густота заселення, стає одним з головних районів поширення і розвитку зарубинецьких племен на Придніпров'ї.

5. Античний імпорт свідчить про рівень розвитку виробничих сил зарубинецького суспільства, яке могло виробляти додатковий продукт, необхідний для існування торгового обміну.

6. Дата виробництва речей античного імпорту, знайдених на зарубинецьких пам'ятках Середнього Придніпров'я, яка легко встановлюється на підставі численних і широко відомих аналогій з матеріалами античного світу, дає можливість твердити, що зарубинецьку культуру слід відносити тут до часу, не пізнішого за II ст. до н. е.

7. Знахідки римських монет, пов'язувані з пам'ятками зарубинецької культури, не є, очевидно, випадковістю. Вони можуть вказувати на наявність торгівлі між античним світом і племенами Середнього Придніпров'я, для якої створилися досить сприятливі умови після завоювання римлянами Дакії.

8. В цій торгівлі брали значно більшу участь, природно, черняхівські племена, оскільки вони знаходилися південніше і стояли на більш

⁷¹ РМ, стор. 53.

високому рівні соціально-економічного розвитку. Порівняльна кількість монетних знахідок, ототожнюваних з черняхівськими і зарубинецькими пам'ятками, може дати певне уявлення про пропорціональні розміри їх торгівлі з античним світом.

9. Знахідки римських монет II ст. н. е. на пам'ятках зарубинецької культури свідчать про співіснування в цей час цієї культури з черняхівською, що підтверджується посередньо і окремими предметами черняхівської культури, знайденими за межами її основної території на місцях поширення зарубинецької культури у Середньому Придніпров'ї.

10. Частина монетних знахідок, які відносяться до зарубинецьких пам'яток, а саме — скарби, можливо, є свідченням участі зарубинецьких племен, разом з сарматами, їх безпосередніми сусідами, у великій воєно-політичній події кінця II ст. — Маркоманській війні.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются материалы античного производства (амфорная тара, посуда, украшения), найденные на памятниках зарубинецкой культуры Среднего Приднепровья, а также римские монеты первых веков н. э., обнаруженные на этих памятниках или вблизи них.

Автор считает, что имеющиеся в нашем распоряжении сведения дают возможность говорить о наличии торговых связей между среднеднепровскими зарубинецкими племенами и античными городами Северного Причерноморья, о начале денежной торговли древних славян в первые века н. э., о возможном участии зарубинецких племен в Маркоманской войне.

Хорошо датирующиеся предметы античного импорта свидетельствуют, по крайней мере, о II в. до н. э., как времени начала зарубинецкой культуры на Среднем Приднепровье.
